

Antropologija ir anomalumas

Anthropology and the Abnormal

Ruth Benedict

Tekstą iš anglų kalbos vertė ir įvadą parašė Mingailė Jurkutė

Ruth Benedict, gimusi 1909 m., paliko ryškų pėdsaką antropologijoje, tiek moksle, tiek akademiniėje moterų emancipacijos istorijoje. Pradėjo profesinį kelią nuo anglų filologijos studijų, tikrąjį pašaukimą atrado gerokai vėliau, kone po dešimt metų pasirinkusi antropologijos kursus Kolumbijos universitete, dėstomus Franzo Boaso. 1923 m. ji čia apgynė disertaciją ir nuo tada dėstė antropologiją. Boasui traukiantis į pensiją diduma studentų ir kolegų tikėjo ją tapsiant Antropologijos katedros vedėja, tačiau dėl Kolumbijos universitete vyravusių gana konservatyvių nuostatų vedėju buvo paskirtas Ralphas Lintonas. Likusį gyvenimą ji ir naujasis vedėjas praleido ignoruodami vienas kito egzistenciją, net moksliniame diskurse neužsimindami apie vienas kito darbus.

Tam tikra prasme Benedict tęsė didžiųjų XIX a. socialinių mokslų tėvų tradiciją mėgindama pateikti universalią kultūrų interpretavimo schemą. Pasak jos, kiekvieną kultūrą dera suvokti kaip atskirą, unikalią visumą, o vertinti imanentiškai, nes atskiri bruožai įgauna prasmę tik toje sistemoje, kurioje funkcionuoja. Jos pagrindinė idėja, kultūrų reliatyvizmas (plačiausiai išdėstyta garsiausioje knygoje *Patterns of Culture*), buvo reakcija į tuo metu dominavusį etnocentrizmą. Benedict pabrėžė kultūrų tarpusavio sąveiką ir skirtumus, taip pat jungė antropologiją su sociologijos ir psichologijos mokslo galimybėmis. Nemažai jėgų skyrė antropologijos praktiniam pritaikymui sprendžiant iššūkius, su kuriais tuo metu aštriai susidurta, pavyzdžiui, propaguodama rasių lygybę (*The Races of Mankind*, 1943) arba padėdama savo vyriausybei karo metais perprasti priešą, imperinės Japonijos, mąstymo būdą (*The Chrysanthemum and the Sword*, 1946). Jos asmeninė humanistinė laikysena skatino tikėti, kad pažinimas bendrai ir antropologija konkrečiai gali padėti išspręsti socialines pasaulio problemas. Toks tikėjimas, dar nepaveiktas prastos žlugusių komunistinių ir ypač nacionalsocialistinio projektų šlovės, ryškus ir šiame 1934 m. akademiniam žurnale *Journal of General Psychology* publikuotame straipsnyje, kuriame Benedict ne tik nagrinėja, kaip kultūriniai modeliai formuoja ir veikia individualų elgesį, bet ir formuluoja mintį, kad normos reliatyvumo suvokimas ilgainiui paklos pamatus „tikrai socialinei inžinerijai“.

Straipsnio vertime pateikiamos nuorodos originaliu formatu. Tekstas verstas iš Ruth Benedict, „Anthropology and the Abnormal“, in: *The Journal of General Psychology*, 1934, Vol. 10, No. 1, pp. 59–82, DOI: 10.1080/00221309.1934.9917714

Pastaruoju metu modernioji socialinė antropologija vis labiau linksta kultūrinių aplinkų įvairovės ir atskirų jos elementų bei jų įtakos žmonių elgsenai tyrimų link. Tokiai socialinių sistemų įvairovei tyrinėti primityvios tautos gali tapti laboratorija, vis dar ne iki galo sunaikinta standartizuotos globalios civilizacijos plėtros. Dajakai ir hopiai, fidžiai ir jakutai yra svarbios grupės psichologiniams ir sociologiniams tyrimams vykdyti, nes tik šios paprastesnės tautos liko pakankamai izoliuotos, kad jose susidarytų tinkamos sąlygos lokalių socialinių formų raidai. Aukštesniosiose kultūrose papročių ir įsitikinimų standartizacija, įsivyravusi per kelis žemynus, sukūrė klaidingą jausmą, kad tam tikros mums įprastos formos kartu yra ir neišvengiamos, o norint patikrinti šias skubotas išvadas apie mums pažįstamų papročių kone universalumą, reikia atlikti platesnį tyrimą. Dauguma paprastesnių kultūrų savo papročių nepaskleidė taip plačiai, kad mes juos imtume sieti su žmogaus prigimtimi, ir tai nutiko dėl daugybės istorinių priežasčių, kurios savo ruožtu nesuteikia mums, kaip tokių paplitusių papročių perdavėjams, monopolio teisės į socialinį gėrį ar socialinį teisingumą. Šitaip žvelgiant modernioji civilizacija tampa nebe žmonijos pasiekimų kulminacija, o vienu iš elementų ilgoje galimų variacijų sekoje.

Šios variacijos, ar tai būtų bet kokiose visuomenėse susiformuojantys įmantrūs būdai reikšti pyktį, džiaugsmą ar gėdą, ar pagrindiniai žmogaus instinktai, kaip antai lytinis potraukis, pasirodė daug įvairesnės nei įmanu aptikti kurioje nors vienoje kultūroje. Kai kuriose sferose, pavyzdžiui, religijos ar vedybinių sutarčių atveju, platus variantiškumo spektras yra puikiai žinomas ir dažnai gana išsamiai aprašytas. Kitais atvejais kol kas dar neišeina pateikti apibendrinti leidžiančio aprašymo, tačiau tai neatleidžia mūsų nuo užduoties įvertinti nuveikto darbo ir iškeltų problemų reikšmę.

Viena tokių problemų yra susijusi su įprastinėmis moderniomis normalumo-anomalijos kategorijomis ir mūsų išvadomis apie jas. Kaip stipriai šios kategorijos yra kultūriškai determinuotos, arba kiek užtikrintai mes galime laikyti jas absoliučiomis? Ir kiek stipriai negebėjimas socialiai funkcionuoti leidžia diagnozuoti anomalumą, o kiek tai priklauso nuo kultūros funkcionavimo?

Tiesą sakant, vienas labiausiai pritrenkiančių faktų, išaiškėjusių tyrinėjant labai skirtingas kultūras, yra tai, kaip sklandžiai mūsų anomalumai funkcionuoja kitose kultūrose. Kokį „anomalumą“ bepasirinktume pavyzdžiui, ar rodantį kraštutinį nestabilumą, ar priklausantį charakterio bruožams, tokį kaip sadizmas, didybės ar persekiojimo kliedesiai, egzistuoja gerai aprašytos kultūros, kuriose šios anomalijos funkcionuoja sklandžiai ir oriai, akivaizdžiai nekeldamos pavojaus ar sunkumų visuomenei.

Tarp labiausiai pagarsėjusių yra transas ir katalepsija. Mūsų kultūroje net ir labai švelnus mistikas yra nukrypimas. Tačiau dauguma tautų net ir labai stiprius fizinius pasireiškimus laiko ne tik normaliais ir geistinais, bet net būdingais vertingiems ir apdovanojamiems individams. Tai galiojo net ir mūsų pačių kultūrinėje aplinkoje tuo laikotarpiu, kai katalikybė ekstazės išgyvenimą buvo pavertusi šventumo ženkle. Mums, gimusiems ir užaugusiems kultūroje, kuri visai nevertina šios patirties, sunku suvokti, kokį svarbų vaidmenį ji gali vaidinti ir kiek žmonių sugeba ją pasiekti vos tik visuomenėje jai yra suteikiama garbinga vieta.

Kai kuriose Kalifornijos indėnų gentyse vertingiausieji nariai buvo tie, kurie patirdavo tam tikrus ekstatinius išgyvenimus. Ne visos šios gentys tikėjo, kad taip palaimintos buvo tik moterys, tačiau tarp šastų (10) tai buvo įsitvirtinusi nuostata. Jų šamanės buvo moterys, ir jos buvo garbingiausi bendruomenės nariai. Jos buvo pasirinktos dėl savo polinkio į transą ir kitų šių būseną lydinčių pasireiškimų. Vieną dieną moteris, kuriai taip buvo lemta, dirbdama kasdienius darbus staiga parpuolė ant žemės. Ji girdėjo su ja kalbantį galingą balsą. Pasisukusi ji išvydo vyrą, įtempusį lanką su strėle. Jis jai peršovė širdį ir skausmui suėmus liepė dainuoti, tačiau dėl patyrimo intensyvumo ji prarado sąmonę. Susirinko jos šeima. Ji gulėjo sustingusi, vos bekvėpuodama. Jie žinojo, kad jau kurį laiką ji sapnuodavo ypatingus sapnus, rodančius šamanistinį pašaukimą, kaip ji bėga nuo lokių grizlių, krinta žemyn nuo uolų arba medžių, arba yra apsupta geltonų kailių. Todėl bendruomenė žinojo, ko tikėtis. Po kelių valandų moteris tyliai sudejavo ir sujudėjo ant žemės, purtoma stipraus drebulio. Iš jos buvo tikimasi, kad ji kartos giesmę, kurią jai buvo liepta giedoti ir kurios transo metu ją išmokė dvasia. Jai atsigauçant jos dejonės vis aiškiau virto dvasios giesme, kol galiausiai ji garsiai sušuko dvasios vardą ir iš karto jos burna paplūdo kraujais.

Tą vakarą, sugrįžusi į save po pirmojo kontakto su dvasia, moteris šoko savo pirmąjį iniciacinį šamanistinį šokį, laikydama už nuo lubų pakabintos virvės. Tris naktis ji šoko, o trečiąją ji turėjo priimti į savo kūną dvasios jai atsiųstą galią. Ji šoko ir, pajutusi artėjančią akimirka, sušuko: „Jis nušaus mane, nušaus mane.“ Jos draugai stovėjo šalia, nes ištikus tam tikram kateleptiniam priepuoliui jie turėjo ją sučiupti, kol ji nenugriuvo, antraip ji būtų mirusi. Nuo to laiko ji savo kūne nešiojo matomą dvasios galios materializaciją, varveklį primenantį objektą, kurį šokdama rodydavo, ištraukdama iš vienos kūno dalies ir gražindama į kitą. Ji ir toliau patvirtindavo savo antgamtinę galią tolesniais kateleptiniais priepuoliais ir svarbiose gyvenimo ir mirties situacijose būdavo kviečiama gydyti, burti arba patarti. Kitaip tariant, perėjusi šią procedūrą ji tapo galinga ir svarbia moterimi¹.

Iš visko, kas pasakyta, akivaizdu, kad kateleptiniai priepuoliai toli gražu nebuvo laikomi šeimos garbės suteršimu ir baisios ligos įrodymu, o kultūrinis pritarimas juos išnaudojo ir pavertė greitu keliu į valdžią apeinant kitus bendruomenės narius. Jie buvo išskirtinis labiausiai gerbiamų sociumo narių bruožas, žymėjo socialinį tipą, kuris iš bendruomenės susilaukdavo daugiausia pagarbos ir atlygio. Būtent kateleptiški asmenys šioje kultūroje pasižymėjo autoritetu ir lyderyste.

„Anomalių“ tipų socialinėje struktūroje, jei jie yra kultūriškai atrinkti tos grupės, aptiksime bet kuriame pasaulio kampe. Sibiro šamanai turi didžiulę galią savo bendruomenėse. Pasak šių tautų mokymo, tai yra asmenys, kurie, paklusdami dvasių valiai, buvo išgydyti nuo sunkios ligos – priepuolių pradžioje – ir dėl to įgijo didžiulę antgamtinę galią ir neprilygstamą jėgą bei sveikatą. Vienus, išgirdus kvietimą, apima žiauri beprotybė, trunkanti kelerius metus, kiti tampa tiek neatsakingi, kad juos tenka prižiūrėti, kad jie

¹ Visose kultūrose elgesys, už kurį socialiai atlyginama, masina žmones, kuriuos traukia lyderystės galimybė, ir tokie asmenys gali imituoti reikiamą elgesį. Tai galioja tiek tada, kai visuomenė palaiko dosnumą, tiek kai palaiko kateleptiją. Kol kas neanalizuosime gėdinimo, nors jis yra akivaizdžiai svarbus. Jį kultūros standartizuoja taip pat, kaip standartizuoja elgesio tipus, už kuriuos yra atlyginama.

nenusibastytų kur į šaltį ir mirtinai nesusaltų, tretį suserga ir mirtinai nusilpsta, kartais tiek, jog ima prakaituoti krauju. Būtent šamanistinė praktika juos pagydo, o didžiulis fizinis Sibiro ritualams būdingas krūvis, pasak šių žmonių, juos pailsina ir leidžia nedelsiant panirti į sekantį panašų ritualą. Katalapsiniai priepuoliai laikomi esmine bet kokio šamanistinio ritualo dalimi (8).

Gerą šamano neurotinės būklės ir bendruomenės jam rodomo dėmesio aprašymą siūlo Cannonas Callaway'us (6, p. 259 ff.), pateiktą seno Pietų Afrikos zuluso:

Žmogaus, kuris tuoj taps būrėju, būklė yra tokia: iš pradžių jis atrodo tvirtas, bet šiuo metu jis pradeda būti gležnas, nesergera jokia tikra liga, tačiau yra trapus. Jis nuolat vengia tam tikro maisto, išsirankioja tai, kas jam patinka, ir to valgo nedaug; jis nuolat skundžiasi skausmais įvairiose kūno vietose. Ir jis jiems pasakoja sapnavęs, kad jį nešė upė. Jis sapnuoja daugybę dalykų, o jo kūnas yra dumblinas (kaip upė), ir jis virsta sapnų namais. Jis nuolat sapnuoja daugybę dalykų, o pabudęs pasakoja savo draugams: „Šiandien mano kūnas yra dumblinas. Sapnavau, kad daugybė vyrų mane žudo, ir aš pabėgau, tačiau nežinau kaip. Pabudus viena mano kūno dalis jautėsi kitaip, nei kitos dalys; nebėbuvo visur vienodas.“ Galiausiai tas žmogus labai stipriai susergera, ir tada jie eina pas būrėjus pasiteirauti.

Būrėjai iš karto nepastebi, kad jo galva tuoj suminkštės (tai yra jautrumas, siejamas su šamanizmu). Jiems sunku įžvelgti tiesą; jie nuolat šneka nesąmones ir teigia melagingus teiginius, kol jiems įsakius visi žmogaus galvijai suvalgomi, jie sako, kad šios tautos dvasia reikalauja galvijų, kad galėtų pasistiprinti maistu. Ilgainiui visas vyro turtas yra išėikovotas, jis toliau sergera; ir jie nebežino, ką daryti, nes jis nebeturi gyvulių, ir jo draugai jam padeda tuo, ko jam reikia.

Galiausiai ateina būrėjas ir sako, kad visi klysta. Jis sako: „Jį užvaldė dvasios. Nieko kito negali būti. Jos juda jame, pasidalinusios į dvi dalis“; kai kurie sako: „Ne, mes nenorime, kad mūsų vaikas būtų pažeistas. Mes šito nenorime.“ Dėl šios priežasties jam nepagerėja. Jei užkirsite kelią dvasioms, žudysite jį. Nes jis netaps būrėju; jis taip pat daugiau niekada nebebus žmogus.

Taigi žmogus gali sirgti dvejus metus be pagerėjimo; gal net ilgiau. Jis įkalintas savo namuose. Tai tęsiasi tol, kol jam nuslenka plaukai. O jo kūnas yra sausas ir nuskuręs; jam nepatinka teptis aliejumi. Jis atskleidžia, kad yra pasirengęs tapti būrėju nuolat žiovaudamas ir čiaudėdamas. Tai matyti ir iš to, kad jam labai patinka uostyti tabaką, jis neištveria ilgiau jo neįtraukęs. Ir žmonės pradeda matyti, kad jis turi tai, kas gero jam buvo duota.

Po to jis sergera; jį apima traukuliai, o užpylus vandens jie trumpam liaujasi. Jis paprastai lieja ašaras, iš pradžių menkai, o vėliau rauda balsu, o kai žmonės suminga, jie išgirsta jį triukšmaujant ir žadinant žmones savo giedojimu; jis sukūrė giesmę ir vyrai ir moterys pabunda ir eina kartu su juo giedoti. Visus kaimo žmones vargina miego trūkumas; nes žmogus, virstantis būrėju, kelia daug rūpesčių, nes jis nemiega, bet nuolat darbuojasi smegenimis; jis miega tik probrėkšmais, ir jis nubunda dainuodamas daug dainų; ir šalia esantys žmonės, naktį išgirdę jį giedant, palieka savo kaimus ir eina giedoti drauge. Galbūt jis gieda iki ryto, niekas nepamiega. Tada jis šokuoja po namus kaip varlė; ir namas tampa jam per mažas, ir jis išeina šokuodamas ir dainuodamas, ir virpantis kaip nendrė vandenyje, varvantis prakaitu.

Vykstant šiems dalykams, jie kasdien laukia jo mirties; jis yra dabar tik oda ir kaulai, ir jie galvoja, kad rytojaus saulė nepaliks jo gyvo. Šiuo metu valgoma daug gyvulių, nes žmonės skatina jo virtimą būrėju. Galiausiai (sapne) jam pasirodo senovės protėvių dvasia. Ši dvasia jam sako: „Eik pas toki ir toki, ir jis tau sumaišys vėmdomuosius (vaistas, kurio gėrimas yra šamanistinės iniciacijos dalis), kad taptum tikru būrėju.“ Tada jis kelias dienas tyli, grįžęs iš būrėjo, sumaišiusio jam vaistus; ir jis grįžta visai kitas žmogus, dabar apvalytas ir iš tikrųjų būrėjas.

Pavykus pasiekti dvasinį užvaldymą, visą likusį gyvenimą jis pranašauja ateities įvykius ir randa prarastus daiktus.

Akivaizdu, kad kultūra gali priskirti vertę ir socialinį vaidmenį net ir labai nestabilių tipų žmonėms. Jei nusprendžiama šias keistenybes laikyti vertingiausiais elgesio variantais, asmenys, kuriuos tai liečia, pasitemps ir imsis savo socialinių vaidmenų ir nebus veliamasi į mums įprastus svarstymus apie tai, kurie tipai gali socialiai prisitaikyti, o kurie ne.

Katalepsijos ir transo reiškiniai, žinoma, tėra tik vienas pavyzdys kad tie, kuriuos laikome nenormaliais, kitose kultūrose gali puikusiai funkcionuoti. Daugelis mūsų kultūriškai atmetų bruožų kitose visuomenėse yra pasirenkami puoselėti. Puikus pavyzdys yra homoseksualumas, nes, kitaip nei transas, šis reiškinys neprikausto viso mūsų dėmesio dėl savo savybės nutraukti visas vykstančias rutinines veiklas. Homoseksualumo keliamą problemą yra labai paprasta. Polinkis į šią savybę mūsų kultūroje kelia konfliktus, su kuriais susiduria bet kokių nuokrypių turintys individai, todėl mes linkę šių konfliktų pasekmes sieti su homoseksualumu. Tačiau akivaizdu, kad tokios pasekmės yra lokaliai ir kultūriškai determinuotos. Homoseksualai daugelyje visuomenių nėra neveiksnūs, tačiau jie gali būti tokie, jei kultūra reikalauja, kad jie keistų save taip, kad sukeltų įtampą vyro gyvybingumui. Visur, kur homoseksualumui visuomenėje buvo suteikta garbinga vieta, tai praktikuojantieji tinkamai atliko garbingus socialinius jiems skirtus vaidmenis. Platono *Respublika*, žinoma, yra vienas geriausių tokios homoseksualumo traktuotės pavyzdžių. Jis pateikiamas kaip vienas geriausių būdų gyventi gerą gyvenimą, ir apskritai to meto Graikijoje tai buvo paplitęs įsitikinimas.

Kultūrinis požiūris į homoseksualus ne visada būna pakilęs į tokias etines aukštumas, tačiau jis įvairuoja. Daugelyje Amerikos indėnų genčių egzistuoja *berdache* (12, IS), kaip juos vadina prancūzai, institutas. Šie vyrai-moterys buvo vyrai, kurie bėsdami ar vėliau imdavo rengtis kaip moterys ir užsiimti moteriškomis veiklomis. Kartais jie susituokdavo su kitais vyrais ir gyvendavo kartu su jais. Kartais jie nebūdavo biseksualūs vyrai, tik seksualiai silpnai pajėgūs asmenys, pasirinkę šį vaidmenį, kad išvengtų moterų patyčių. *Berdache* niekada nebuvo laikomi turintys didelių atgamtinių galių, kaip panašūs vyrai-moterys Sibire, veikiau kaip moteriškų profesijų lyderiai, geri kai kurių ligų gydytojai ar, kai kuriose gentyse, kaip genialūs socialinių reikalų organizatoriai. Bet kokiu atveju jie turėjo socialinę vietą. Jie nebuvo palikti dorotis su konfliktais, išstinkančiais deviantą, kuris yra išmestas iš pripažintų savo visuomenės modelių.

Įspūdingiausi pavyzdžiai, kaip stipriai normalumas yra kultūriškai determinuotas, yra tie, kuriuose mūsų kultūros anomalijos yra kitos kultūros socialinės struktūros keratinis akmuo. Trumpai aptarti šių pavyzdžių yra neįmanoma. Neseniai Fortune'o (11) atliktas šiaurės vakarų Melanezijos salų tyrimas aprašo visuomenę, paremtą bruožais, kurie mūsų akimis pranoksta paranoją. Šioje gentyje egzogaminės grupės viena į kitą žiūri kaip į stiprius juodosios magijos valdytojus, todėl asmuo visada tuokiasi su priešų grupės, išliekančios mirtinu ir nenumaldomu priešu visam gyvenimui, atstovu. Todėl jokia paslaptis šioje saloje nėra labiau saugoma, nei ūkininkavimo paslaptys auginant

jamų derlių. Jų mandagi frazė priimant dovaną skamba taip: „O jei tu dabar mane nuodiji, kaip aš tau atsilyginsiu už šią dovaną?“ Jie nepaliaujamai rūpinasi nuodijimu; jokia moteris nė akimirksniui nepalieka savo puodo neprižiūrimo. Netgi didieji afininiai ekonominiai mainai, būdingi šiai Melanezijos kultūrai, Dobu saloje yra gana stipriai pakitę, nes yra nesuderinami su šią kultūrą persmelkusia baime ir nepasitikėjimu. Jie žvelgia į visus žmones už savo namų ribų taip tūžmingai, kad visą naktį trunkančios puotos ir ceremonijos čia tiesiog nevyksta. Jie netgi turi griežtus religinius papročius, kurie draudžia dalintis sėkla net vienoje šeimos grupėje. Kieno nors kito maistas tau yra mirtinas nuodas, todėl prekybos bendruomeniškumas negali būti net svarstomas. Keletą mėnesių iki derliaus nuėmimo visa visuomenė yra ant bado slenksčio, bet jei kas susigundo suvalgyti savo jamų sėklas, tampa atstumtuuju ir pakrantės rankiotuju visam likusiam gyvenimui. Kelio atgal nebėra. Savaime suprantama, seka skyrybos ir visų socialinių saitų nutraukimas.

Šioje visuomenėje, kur niekas negali dirbti su kitu ir niekas negali dalintis su kitu, Fortune'as aprašo asmenį, kurį visi jo bičiuliai laikė pamišusiu. Jo neištikdavo pasikartojantys įsiūčio priepuoliai, jis nebuvo pasiruošęs apsiptojęs šokti ant aplinkinių su peiliu. Šie dalykai toje visuomenėje nebuvo laikomi ribas peržengiančiu elgesiu. Net nebuvo kontrolės asmenims, kurie buvo žinomi galintys įvykdyti tokius išpuolius. Matydami artėjančią užpuoliką žmonės tiesiog pabėgdavo ir stengdavosi nesimaišyti jam po akimis. „Rytoj jis nurims.“ Bet ten buvo vienas šviesios dvasios, malonus žmogus, mėgstantis dirbti ir padėti kitiems. Jam nepatiko prievarta ir jis nesugebėjo šio jausmo užgniaužti, net kai visa kultūra aplinkui diktavo kitaip. Vyrai ir moterys jį nuolat pašiepavo; jis buvo paikas, kvailas ir tikrai išprotėjęs. Nepaisant to, etnologui, pripratusiam prie kultūros, laikančios tokį tipą visų dorybių pavyzdžiu, t. y. krikščionybės, jis atrodė malonus žmogus.

Dar ekstremalesnis pavyzdys, kultūros, pastatytos ant dar sudėtingesnės anomalijos, yra aptinkamas Šiaurės Amerikos Ramiojo vandenyno pakrantėje. Kvakiutlių civilizacija, kai XIX a. pabaigoje ją pirmą aprašė, buvo tarp pačių gyvybingiausiųjų. Ji gyvavo dėl gausios ekonominių gėrybių pasiūlos, žuvys, jų mitybos pagrindas, buvo faktiškai neišsenkantis ir palyginti nedaug darbo reikalaujantis išteklius, o medienos, iš kurios buvo statomi jų namai, gaminami baldai ir kuriamas menas, kad ir kiek reikėtų įdėti darbo, visuomet galėjai gauti. Jie gyveno pakrančių kaimuose, kurie buvo panašaus dydžio kaip bet kurie kiti Šiaurės Amerikos indėnų kaimai, ir palaikė nuolatinius kontaktus plaukiodami skobtais jūriniais luotais.

Tai buvo viena gyvybingiausių ir energingiausių Šiaurės Amerikos aborigenų kultūrų, turėjusi išvystytus amatus ir ceremonijas. Ji tikrai neturėjo jokių sergančios civilizacijos įdagų. Šiaurės vakarų pakrantės gentys buvo turtingos, ir būtent mūsų supratimu. Jie turėjo ne tik ekonominių gėrybių perteklių, bet ir turto valdymo žaidimą. Tai jokiū būdu nebuvo tiesiog ekonominių poreikių raiška ar tenkinimas. Žaidimas aprėpė kapitalą, palūkanas ir prabangos prekes. Buvo paklūstama griežtoms taisyklėms ir žmogus pradėdavo žaisti dar vaikystėje. Individo tėvas nedidelės šventės arba potlacho metu dovanodavo jam dalį turto įvertindamas jo gebėjimus, kiekvieną dovaną gavėjas privalejo priimti, o netrukus grąžinti sumokėdamas palūkanas, siekiančias iki 100 procentų.

Iki suaugystės vaikui įvairiomis žygdarbių ir iniciacijų progomis būdavo vis duodamas potlachas, tad jis būdavo neblogai aprūpinamas, turėjo turto arba jam priklausančių palūkanų. Šioje civilizacijoje negalėjai turėti jokio dalyko nepatvirtindamas jo turto perskirstymo ceremonijoje. Viskas, kas turėjo vertę, vardai, giesmės, taip pat materialūs daiktai, buvo perduodami šeimos linija, tačiau šie dalykai visada buvo priimami viešai vykstant turto perskirstymo ceremonijai. Žaidimo metu būdavo patvirtinamos įvairios privilegijos, pavaldėtos iš protėvių, įgytos kaip dovana ar gautos vedybų keliu, ir šis žaidimas sudarė kultūros pagrindą. Jame dalyvaudavo visi, tačiau didelė dalis, žinoma, tik kaip stebėtojai. Aukščiausioji jo forma vykdavo tarp besivaržančių vadų, reprezentuojančių ne tik save ir savo šeimas, bet ir savo bendruomenes, o mačo esmė buvo pašlovinti save ir pažeminti savo varžovą. Šiame didybės lygmenyje žaidime naudojama nuosavybė buvo skaičiuojama nebe antklodėmis, kurių tokiaime potlache būtų daug tūkstančių, bet didesniais vertės vienetais. Šie didesni vienetai buvo tarsi mūsų banknotai. Tai buvo varinės lentelės su įrantais, kiekviena iš jų turėjo pavadinimą ir vertę, priklausiusią nuo jos istorijos garsumo. Jų vertė siekė dešimtis tūkstančių antklodžių ir turėti vieną tokių lentelių, juolab sėkmingai dar padidinti jos vertę didžiajame potlache, Šiaurės vakarų pakrantės vadams buvo vienas šlovingiausių pasiekimų.

Šios turtinės manipuliacijos konkretūs aspektai yra įvairių mūsų pačių ekonominės sąrangos kampų parodija, tačiau tai, kas mums rūpi šioje apžvalgoje, yra šiose varžybose randamos motyvacijos. Mūsų pačių kultūroje tokios paskatos būtų vadinamos megalomanija. Toks nevaržomas savęs šlovinimas ir patyčios iš oponento kitose kultūrose būtų priskiriami tik prie anomalios asmenybės režiamų monologų. Visos vadų giesmės ir kalbos potlache pasižymi tuo pačiu tonu:

Va, duokite kelią. Va, duokite kelią. Atsukite man veidus, kad galėčiau pratrūkti įniršiu pliekdamas kitus vadus.

Va, didis potlachas, didžiausias iš potlachų². Mažieji tik apsimeta³, užsispyrę mažieji, jie vis pardavinėja vieną varioką, atiduoda jį mažiesiems genties vadams. Ak, tuščiai neprašykit pasigailėjimo. Ak, tuščiai neprašykit pasigailėjimo ir pakelkit rankas, jūs, su glebiais liežuviais! Aš sulaužysiu⁴, aš leisiu pražūti didžiajam variui, nešiojančiam Kentsegum vardą, didžiojo kvailio, didžiojo švaistūno, didžiojo pranokėjo, to, kuris toliausiai priekyje, didžio Kanibalų šokėjo vadų tarpe nuosavybei.⁵

Aš esu didis vadas, prieš kurį žmonės drovosi.

Aš esu didis vadas, prieš kurį žmonės drovosi.

Mūsų vadas veiduose kelia drovumą.

Mūsų vadas veiduose kelia pavydą.

² Šventė, kurioje jis pats šiuo metu dalyvauja.

³ Jo varžovai.

⁴ Sulaužyti vario lentelę ir taip parodyti, kaip jis gali pakilti net virš aukščiausiųjų dalykų, buvo didžiausios didybės ženklas.

⁵ Savo paties.

Mūsų vadas verčia žmones, matančius nuolatinius jo darbus, prisidengti veidus, nuo metų pradžios iki metų pabaigos.

Nuolat keliantis gentims aliejaus šventes.

Aš esu didis vadas kuris skina pergales.

Aš esu didis vadas kuris skina pergales.

Tik iš tų, kurie sukas ratu šiame pasaulyje, sunkiai plušėdami, sprukdami nuo persekiotojų⁶, aš šaipausi iš vadų žemiau tikrojo vado.⁷

Pasigailėk jų!⁸ Sutepk aliejumi jų sausas galvas, tų, kurie nesišukuoja plaukų!

Aš šaipausi iš vadų žemiau teisingo, tikrojo vado. Aš esu didis vadas, prieš kurį žmonės susidrovi.

<...>

Aš esu vienintelis didelis medis, aš, vadas.

Aš esu vienintelis didelis medis, aš, vadas.

Jūs esate mano valdiniai, gentys.

Jūs sėdite namugalio viduryje, gentys.

Neškite man savo turto saiką, gentys, kad jis galėtų tuščiai mėginti skaičiuoti, ką didis vario uždirbėjas, vadas, išdalins.

Ak, aš juokiuosi iš jų, aš išjuokiu juos, kurių dėžutės⁹ jų tuščiuose namuose, jų potlacho namuose, jų vaišinguose namuose yra pripildytos vien tik alkio. Jie seka mane kaip jauni žaliasnapijai ančiukai. Aš esu vienintelis didelis medis, aš, vadas.

Pacitavau keletą šių savęs šlovinimo himnų, kurie, nors psichiatrai juos nesunkiai atpažintų kaip didybės maniją, buvo paranojiško gyvenimo, taip stebėtina išvystyto šioje kultūroje, pamatas. Visa būtis čia buvo suvokiama per įžeidimą¹⁰. Ne tik žeminantys kaimynų ar priešų veiksmai, bet ir visi negeistini įvykiai, tokie kaip susižeidimai nuslydus kirviui arba panirimai po vandeniu apvirtus luotui, buvo įžeidimai. Visi panašūs nutikimai pirmiausia ir labiausiai grasino ego saugumui, ir pirmoji į galvą turinti ateiti mintis buvo kaip dabar atsilyginti, kaip nuplauti įžeidimą. Gedulas buvo nedaug institucionalizuotas, tačiau jo vietą užėmė sugižimas. Kol apsispręs, kokių veiksmų imtis, kuriais gelbėti savo veidą ištikus kuriai nors nelaimei, ar kertant medį nuslydus pleištui, ar mirus mylimiausiajam vaikui, Šiaurės vakarų pakrantės indėnas pasitraukdavo ant savo gulto ir nosisukęs į sieną nei valgydavo, nei kalbėdavo. Jis pakildavo nusprendęs, kokių imsis veiksmų, pagal tradicijos taisykles turinčių atstatyti jo orumą savo paties ir bendruomenės akyse: išdalins pakankamai turto dėmei nuplauti ar eiti medžioti galvų tam, kad gedulas kamuotų ką nors kitą. Bet kuriuo atveju jo veiksmai buvo ne reakcija į ką tik patirtą netektį, o detalus planas siekiant išlyginti padėtį. Jei jis neturėjo pinigų dalyboms arba jam nepavykdavo nieko nužudyti užtraukiant pažeminimą kitam, jis ga-

⁶ Kaip lašiša.

⁷ Jo paties.

⁸ Ironija, žinoma.

⁹ Nuo brangenybių.

¹⁰ Įžeidimas čia vartojamas kalbant apie stiprų polinkį į gėdą, kuris pastebimas šioje kultūroje. Visi įmanomi atsitiktinumai buvo interpretuojami kaip konkurencijos situacijos, o emocijų gama svyravo tarp triumfo ir gėdos.

lėjo pats sau atimti gyvybę. Pagal jo pasaulėžiūrą, jis viską buvo pastatęs ant atitinkamo savęs paveiklo, o pradūrus jo savivertės burbulą jo niekas nebedomino, jis neturėjo ko nusitverti, jo išpūsto ego griūtis jį sugniuždė.

Su bet kokiomis negandomis buvo tvarkomasi vienu iš šių dviejų tradicinių būdų. Abu buvo ekvivalentūs. Kova ginklais ir, kaip jie sakydavo, „kova turtu“ buvo paremta ta pačia idėja. Jų teigimu, senovėje jie kaudavosi ietimis, tačiau dabar kaunasi turtu. Abiem atvejais varžovas yra pergalimas vienodai, metant visas jėgas ir žiūrint, kuris išeis triumfuodamas, o kuris gaus per nosį, ir potlacho metu tai vyksta smagiai nei mūsų lauke. Visi gyvenimo įvykiai, pavyzdžiui, lytinės brandos pasiekimas ar didžiausio džiaugsmo ar gedulo įvykiai, buvo sutinkami ne kaip unikalūs ir vertingi savaime, tačiau kaip scena kelti savo prestižą ir menkinti savo svečių. Vaiko gimimas, diena, kai duktė pasiekia brandos amžių, sūnaus vedybos – visos šios progos buvo išteklius siekiant svarbiausiojo tradicinio tikslo. Jos visos turėjo kelti asmens statusą žeminant kitus savo bendruomenės narius. Merginos branda nutkų gentyje (16) buvo šventė, kuriai tėvas pradėdavo kaupti turtą kai duktė dar nevaikščiodavo. Kai duktė pasiekdavo brandos amžių, tėvas pademonstruodavo savo galią surengdamas įspūdingas turto dalybas, žeminančias visus jo varžovus. Ši šventė žymėdavo ne merginos seksualinio gyvenimo pradžią, o progą reikšmingai įtvirtinti savo didybę ir sumenkinti kitus savo bendruomenės narius.

Didelių netekčių metu šis kultūrinis reiškinys vyko ryškiausiai. Tarp kvakiutlių indėnų neturėjo reikšmės, ar giminaitis mirė ligos patale, ar krito nuo priešo rankos, bet kuriuo atveju mirtis buvo įžeidimas, kurį turėjo nuplauti kito žmogaus mirtis. Tai, kad kažkas buvo priverstas gedėti, buvo įrodymas, kad juo buvo pasinaudota. Vado sesuo su savo dukterimi nuvyko prie Viktorijos ir ar dėl to, kad gėrė prastą viskį, ar dėl to, kad jų luotas apvirto, jos nebegrižo. Vadas sušaukė savo karius. „Aš klausiu, gentys, kas dabar aimanuos? Ar aš, ar kas nors kitas?“ Vyresnysis, žinoma, atsakė: „Vade, ne tu. Leisk kam nors kitam tarp genčių tai padaryti.“ Nedelsdami jie iškėlė karo stulpą ir pranešė ketinančios nuplauti įžeidimą, ir surinko kovos būrį. Jie iškelia ir aptikę septynis žmones ir du vaikus juos nužudė. „Tada jie pasijuto gerai, kai vakare atvyko į Sebaą.“

Tai, į ką turime atkreipti dėmesį, yra faktas, kad mūsų lyduomenėje tie, kurie tokia proga jaustųsi gerai, vakare atvykę į Sebaą, būtų laikomi tikrai nenormaliais. Rastume tokių savo visuomenėje, tačiau aprašomomis aplinkybėmis tokia nuotaika nėra pripažįstama, susilaukianti pritarimo. Šiaurės vakarų pakrantėje besijaučiantys gerai yra vertinami palankiai ir laikomi sėkmės lydimais, o tie, kuriems tai atkaru, yra nevykėliai. Pastaroji mažuma gali įsirašyti į savo kultūrą tik slopindama reakcijas, kurios jiems yra malonios, ir ugdydama kitas, kurios jiems yra sunkios. Pavyzdžiui, jei žmogus iš lygumų indėnų, kurio žmona buvo atimta, yra per daug išdidus, kad kovotų, jis gali atsilaukyti prieš Šiaurės vakarų pakrantės civilizaciją tik ignoruodamas stipriausius polinkius. Jei jis negali to pasiekti, jis tampa deviantu, anomalijos pavyzdžiu.

Ši Šiaurės vakarų pakrantės galvų medžioklė įvykus mirčiai nebuvo nei kraujo kerštas, nei organizuota vendeta. Nebuvo stengiamasi susieti vykdomą nužudymą su nužudytos aukos atsakomybe už mirusį asmenį, kurio buvo gedima. Vadas, kurio sūnus mirė, lankosi kur tik užsigeisdamas ir pareiškia jį priėmusiam šeiminkui: „[Š]iandien mirė

mano princas, ir tu išeisi kartu su juo.“ Tada jį nužudo. Tai darydamas, jų aiškinimu, jis pasielgia kilniai, nes išvengia pažeminimo. Toks jo veiksmas susilaukia palaikymo. Visas veiksmas netektų prasmės pašalinus pamatinį paranojišką požiūrį į netektį. Mirtis, kaip ir visos kitos gyvenimo negandos, užgauna asmens orumą, su ja galima susidoroti tik ją priskyrus įžeidimų kategorijai.

Elgesys, Šiaurės vakarų pakrantėje laikomas garbingu, mūsų civilizacijoje yra laikomas anomaliu, nepaisant to jis nėra tiek nutolęs nuo mūsų kultūroje gyvuojančių nuostatų, kad jo analizei negalėtume naudoti turimo žodyno. Megalomaniški paranojiniai polinkiai mūsų visuomenėje yra neabejotinas pavojus. Tam tikros veiklos mūsų visuomenėje juos skatina, todėl susiduriama dviejų galimybių kryžkelėje. Viena – paskelbti tokius polinkius anomaliais ir smerktiniais, kaip pasirinkome savo civilizacijoje. Antra – pripažinti tai pamatiniu idealaus žmogaus atributu, kaip pasirinko Šiaurės vakarų pakrantės kultūra.

Šie pavyzdžiai, kuriuos aptarėme tik labai probrėkšmais, pastato mus prieš faktą, kad normalumas yra kultūriškai apibrėžtas. Subrendęs individas, suformuotas pagal bet kurios iš šių kultūrų standartus ir reikalavimus, perkeltas į mūsų civilizaciją patektų į mūsų anomalijų kategorijas. Savojoje visuomenėje jis yra sociumo atrama, socialiai iškiepytų papročių rezultatas, ir jo atveju asmenybės stabilumo problema tiesiog nėra keliamą.

Jokia civilizacija nėra pajėgi savo papročiams išnaudoti visų galimų žmogaus elgesenų diapazono. Kaip yra gausybė galimų fonetinių artikuliacijų ir kalbos galimybės priklauso nuo keleto jų atrankos bei standartizacijos tam, kad kalbinis bendravimas apskritai būtų įmanomas, taip ir bet kokio organizuoto elgesio, nuo drabužių ir gyvenamųjų erdvių madų iki etinių ir religinių taisyklių, galimybės priklauso nuo panašios atrankos iš egzistuojančių elgesio bruožų. Tiek fonetikos atveju, tiek visuotinai pripažįstamų ekonominių įsipareigojimų arba seksualinių tabu atveju atrankos procesas yra neracionalus ir pasąmoninis. Tai yra grupės viduje ilgą laiką vykstantis procesas, kurį istoriškai sąlygojo nesuskaičiuojami izoliacijos arba kontaktų tarp tautų įvykiai. Vykdamas bet kokią nuodugną psichologinį tyrimą itin svarbus dėmuo būtų atranka, kurią darė įvairios kultūros istorijos tėkmėje potencialaus elgesio perimetre.

Bet kuri visuomenė¹¹, pradėjusi nuo kokio nedidelio polinkio į vieną ar kitą pusę, eina šiuo keliu vis tolyn ir tolyn, integruodamasi ant pasirinktos bazės, atmesdama tuos elgesio tipus, kurie jai tampa nepatogūs. Dauguma asmenybės sanklodų, kurios mūsų akimis atrodo neginčijamai anomalias, kitose civilizacijose buvo pasirinktos pamatinėmis institucionalizuotam gyvenimui. Ir atvirkščiai – labiausiai vertinami mūsų normalių individų bruožai kitaip organizuotose visuomenėse atrodo kaip anomalijos. Trumpai tariant, normalumas yra kultūriškai apibrėžiamas. Bet kurioje kultūroje pirmiausia šis terminas nusako socialiai išplėtotą žmogiškojo elgesio dalį; nenormalumas yra terminas, taikomas elgesiui, kurio civilizacija nenaudoja. Jau pačios mūsų akys, kuriomis žvelgiame į problemą, yra sąlygojamos tradicinių mūsų pačių visuomeninių įpročių.

Dažnesniu atveju čia reikėtų kalbėti apie etiką nei apie religiją. Mes nebedarome klaidos kildindami savo pačių vietinę ir laikiną moralę iš universalios žmogaus prigim-

¹¹ Proceso pavadinimas yra sąmoningai animistinis. Jis vartojamas nenurodant grupinio proto ar superorganizavimo, bet ta pačia prasme, kaip sakoma „kiekvienas menas turi savo kanonus“.

ties sąrangos. Mes nebekeliame jos iki pirmojo principo kilnumo. Mes pripažįstame, kad kiekviename visuomenėje moralė yra vis kitokia, o pats terminas nusako socialiai įtvirtintus įpročius. Žmonija visada rinkosi sakyti „tai yra moralu“, užuot sakiusi „mes taip įpratę“, ir taip teikiama pirmenybė yra svarbus faktas kritinei etikos disciplinai. Tačiau istoriškai abi frazės yra sinonimiškos.

Normalumo samprata yra gėrio sampratos variantas. Tai yra tai, kam visuomenė priitaria. Normalus veiksmas yra toks, kuris išsitenka atitinkamos visuomenės elgesio, kurio visi tikisi, rėmuose. Jo variantai skirtingose tautose yra elgesio modelių, kuriuos susikūrė skirtingos tautos, variantų funkcija, jų neįmanoma analizuoti atskirai nuo kultūriškai institucionalizuotų elgesio modelių.

Kiekviena kultūra yra daugiau ar mažiau išplėtotas pasirinkto segmento galimybių išnaudojimas. Kuo labiau civilizacija yra integruota ir nuosekli, tuo labiau ji yra linkusi, atsižvelgdama į savo prigimtį, vystyti savo pradinį tam tikro tipo veiksmų pasirinkimą, ir bet kurios kitos kultūros požiūriu šios plėtotės įgaus vis daugiau ekstremalių ir anomalijų bruožų.

Kiekvienas toks bruožas, atsižvelgiant į tai, kiek jis stiprina tos kultūros pasirinktuosius elgesio modelius, bus laikomas normaliu. Tie individai, kuriems tai bus arba priimtina iš prigimties, arba įdiegta vaikystėje, toje kultūroje įgis prestižą ir nesusilauks socialinio pasmerkimo ar nepritario, o kitaip organizuotoje visuomenėje jų bruožai būtų smerkami. Iš kitos pusės, tie asmenys, kurių bruožai nedera su pasirinktu žmogaus elgesio tipu, toje bendruomenėje bus deviantai, nesvarbu, kiek jų asmenybės bruožai būtų vertingi kitokioje civilizacijoje.

Dobuanas, kuris lengvai nepasiduoda išdavystės baimei, kuris mėgsta darbą ir mėgsta būti paslaugus, yra jų neurotiškas ir paikšas tipas. Šiaurės vakarų pakrantėje asmuo, kuriam sunku traktuoti gyvenimą kaip užgauliojimo varžybas, pajus visą nedalyvavimo kultūroje svorį. Žmogus, kuriam nėra lengva nei žeminti kitą, nei išvelgti pažeminimą savo paties patirtyse, kuris yra geraširdis ir kupinas meilės, gali, žinoma, rasti kokį nors nestandartinį būdą pasiekti pasitenkinimą, tačiau tai nebus pagrindinės standartizuotos reakcijos, kurių iš jo reikalauja jo kultūra. Jei jo kilmė reikalauja atlikti tam tikrą vaidmenį šeimoje, turinčioje daug paveldėjimo teisių, jis gali išsilaikyti nebent stipriai žalodamas savo asmenybę. Jei jis neišsilaikys, išduos savo kultūrą; tai yra taps nenormalus.

Aš kalbėjau apie asmenis, kurie yra nusistatę prieš tam tikro tipo elgesį, ir nuostatas, kurios prieštarauja institucionalizuoto elgesio toje kultūroje normoms. Iš visko, ką žinome apie kontrastingas kultūras, aišku, kad temperamento skirtumų pasitaiko visose visuomenėse. Tai niekada nebuvo tyrimo objektas, bet turima medžiaga rodytų, kad labai tikėtina, jog šie temperamento tipai yra universalūs. Tai reiškia, kad egzistuoja apibrėžtas žmogaus elgesio diapazonas, aptinkamas visur, kur stebima pakankamai didelė individų masė. Tačiau jų tarpusavio sąryšiai nėra universalūs. Didžioji dauguma bet kokios grupės individų yra suformuojami pagal savo kultūros normas. Kitaip tariant, dauguma individų yra plastiški ir pasiduoda lipdančiai visuomenės, į kurią gimsta, galiai. Visuomenėje, kuri vertina transą, kaip kad Indijoje, tai bus jų supernormalios patirtys. Visuomenėje, kuri yra institucionalizavusi homoseksualumą, tokie individai bus homoseksu-

alūs. Visuomenėje, kuri nuosavybės kaupimą laiko aukščiausiu žmogiškuoju siekiniu, jie kaupys turtą. Deviantų, kad ir koks elgesio tipas toje kultūroje būtų institucionalizuotas, bus nedaug. Ir atrodo, kad nėra sunkiau suformuoti didžiąją lanksčiąją daugumą į „normalumą“, kuris mūsų akimis yra anomalus bruožas, kaip kad kludiesiai apie savo reikšmingumą, nei į normalumą elgesio modelių, kurie pripažįsta nuosavybės pastovumą. Mažas deviantų skaičius bet kurioje kultūroje nėra patikimo instinkto funkcija, kad visuomenė susikūrė remdamasi fundamentaliu sveiku protu, bet universalus faktas, kad, laimei, dauguma žmonijos gana lengvai priima bet kokią jiems pateiktą formą.

Normalumo reliatyvumas nėra akademinis klausimas. Pirmiausia, jis atskleidžia, kad netipiško asmens pažeidžiamumas dažnu atveju yra stipriai iliuzinis. Jis kyla ne iš fakto, kad individui stinga galios, bet kad kultūra jam uždėjo didesnę krūvį. Jo nepajėgumas pritaipyti visuomenėje kyla iš to, kad jam, kitaip nei vadinamiesiems normaliesiems, prisiiderinimas kelia didžiulį vidinį konfliktą.

Terapine prasme bet kurios visuomenės sėkmingai psichinei higienai yra svarbu, kad jos mažiau būdingi tipai būtų toleruojami ir vertinami. Susilaukdamas tolerancijos pacientas mokosi pasitikėti savimi ir būti su savimi atviras. Jeigu jis pajėgia suprasti, kad jo varginga būklė kyla iš nevilties, patiriamos dėl socialinės paramos stokos, jam gali pavykti susiformuoti savarankiškesnę ir mažiau skausmingą požiūrį bei susirasti pagrindą adekvatesniam funkcionavimo būdui.

Yra dar viena išvada. Naudodami objektyvias anomalijų psichologijos kategorijas, bet kurioje kultūroje turėtume tikėtis aptikti nemažą skaičių kraštutinių anomalijų tipų tarp tų individų, kurie vietiniu vertinimu yra labiausiai nutolę nuo anomalumo kategorijos. Kultūra, atsižvelgiant į jos didžiuosius tikslus, padidins ir sustiprins isterinius, epileptinius ar paranojinius simptomus, tuo pat metu tapdama vis labiau priklausoma nuo juos demonstruojančių individų. Vakarų civilizacija leidžia ir kultūriškai garbsto ego tenkinimą, kursai matuojant bet kokiomis grynomis kategorijomis yra laikytinas anomalium. Grožinės literatūros autoriai su didžiausiu malonumu tokius asmenis vaizduoja kaip nežabotus ir arogantiškus egoistus šeimose, teisėtvarkos pareigūnus, verslininkus, mes jų rasime bet kurioje bendruomenėje. Veikiausiai tokie asmenys yra labiau psichiškai pakrikę nei daugelis mūsų institucijų pacientų, kurie vis dėlto yra socialiai nefunkcionuojantys. Tai yra kraštutiniai mūsų civilizacijos skatinami asmenybių formų pavyzdžiai.

Aptarti faktai labai padidina painiavą, nes, iš vienos pusės, socialinis nevisavertiškumas naudojamas kaip anomalijos kriterijus, iš kitos pusės – kaip apibrėžtų nekintamų simptomų kriterijus. Ši painiava yra persmelkusi faktiškai visas anomalijų psichologijos diskusijas, ir dažniausiai ją galima išpauoti tik analizuojant kultūros pobūdį, bet ne anomalaus individo sanklodą. Kad ir kaip būtų, anomalijos situacijoje sunku pervertinti socialinio saugumo reikšmę, o lyginamosios psichiatrijos tyrimai pirmiausia turės domėtis būtent šiuo aspektu.

Akivaizdu, kad tyrinėjant normalumą statistiniai metodai, jei jie taikomi tiriant tik vieną civilizaciją ir nėra tikrinami skirtingose kultūrinėse konfigūracijose, veda tik į vis didesnę provincialumą. Neseniai atsiradusi anomalijų psichologijos tendencija apibrėžti normalumą laboratoriskai ir nukrypimus nuo šio vidurkio apibrėžti kaip anomalijas

yra vertinga, nes parodo, kad bet kurioje kultūroje anomalieki asmenys yra linkę į rimtus sutrikimus, nes jų polinkiai yra kultūriškai nepalaikomi. Kita vertus, ji pražiūri, kad kiekvienoje kultūroje greta jos anomalijų, esančių konflikte, yra anomalieji, visiškai atitinkantys kultūrinį tipą. Žvelgiant iš universalios anomalijų psichologijos pozicijų, veikiausiai būtent šioje grupėje rastume kraštutinių anomalijų tipus – grupėje, kuri kiekviename tyrime, paremtame viena kultūra, lieka neaprašyta, išskyrus galutines institucionalizuotas formas.

Normalumo reliatyvumas yra svarbus tam, kas vieną dieną galėtų rasti kaip tikroji socialinė inžinerija. Mūsų karta nebemato savo civilizacijos kaip nekintančių dieviškos kilmės kategorinių imperatyvų rinkinio. Privalome prisiminti ir problemas, kurias mums atnešė mūsų požiūrio pasikeitimas. Psichinių negalavimų srityje turėtume pripažinti, kad net mūsų normalumas yra žmogaus sukonstruotas ir kad mes patys jo siekiame. Lygiai taip, kaip sprendami etines problemas buvome neįgalūs tol, kol laikėmės absoliučios moralės apibrėžimo, taip ir svarstydami anomalijų problemą esame neįgalūs tol, kol tapatinsime savo vietinius normalumus su visuotiniu sveiku protu. Aš tyčia rėmiausi pavyzdžiais iš skirtingų kultūrų, nes išvados geriausiai matosi kontrastuose. Tačiau pagrindinė problema yra ne tai, kad normalumas varijuoja skirtingose kultūrose, tačiau tai, kad jis varijuoja skirtinguose laikotarpiuose. Kintamumo laike negalėtume išvengti net panorėję, ir nėra neįmanoma tai, kad kada nors mes gebėsime priimti šį kismą visiškai jį suvokdami ir elgsimės su juo racionaliai (9). Jokiai visuomenei dar nepavyko savistabiai ir kritiškai pažvelgti į savo normalumus ir imtis racionalios savo socialinių procesų kontrolės tam, kad naujoje kartoje rastųsi naujų normalumų. Tačiau tai, jog to nebuvo padaryta, dar nereiškia, kad to pasiekti yra neįmanoma. Šis nežymus simptomas gali būti labai svarbus žmonių visuomenei.

Yra dar vienas labai svarbus faktorius kalbant apie kultūrinį anomalumo sąlygotumą. Sprendžiant pagal šiuo metu surinktą medžiagą jis vis dėlto atrodo mažiau reikšmingas nei tas, kurį aptarėme pirmiau. Ir vis dėlto jo reikšmės nepaisymas sukėlė daug nesusi-pratimų. Tam tikros elgesio formos, į kurias yra linkę nepastovūs individai, dažniausiai irgi yra kultūriniai šablonai kaip ir bet koks kitas elgesys. Dėl šios akivaizdžios priežasties epideminių sutrikimų viename žemyne ar vienu laikotarpiu pasitaiko retai ir jie yra nepastebimi į juos žvelgiant iš kitų pasaulio vietų arba kitų epochų.

Ryškiausias kultūrinio šabloniškumo pavyzdys kalbant apie nestabilias asmenybes yra traso fenomenai. Šių polinkių panaudojimas, konkreti forma, kurią įgauna traso manifestacijos, tai, kas yra išvystama ir išgirstama, – visa tai yra kultūriškai kontroliuojama. Į transą paniręs asmuo gali sugrįžti su žinutėmis nuo mirusiųjų, apibūdinančiomis gyvenimo anapusių smulkmenas, arba apsilankyti negimusiuoju pasaulyje, arba surasti stovykloje pasimetusius daiktus, arba išgyventi vienybę su visata, arba visam gyvenimui įgyti dvasią sergėtoją, arba gauti informacijos apie būsimus įvykius. Net būdamas traso būsenos individas griežtai laikosi savo kultūros taisyklių ir atliepia lūkesčius, ir jo patirtis yra tokia pat vietinė, kaip santuokos apeigos ar ekonominiai mainai.

Traso patyrimo atitiktis budraus gyvenimo lūkesčiams yra gerai žinoma. Dabar, kai mums nebetrukdo mėginimai kuriam nors iš jų dviejų priskirti virš-normalų validumą,

ir suprantame, kad transo patirtys įkūnija jį patiriančiojo individo rūpesčius, galime suprasti ekstazės kultūrinį modelį kaip patvirtintą doktriną.

Tačiau tai dar ne viskas. Ne tik transo metu patiriami regėjimai yra pasiskirstę geografiškai ir laikiškai. Taip pat yra ir su elgesio modeliais, veikiamais nepastovių bet kurios grupės asmenybių. Vienas didžiausių iššūkių dirbant su šia netiksliai ir atsainiai pateikta informacija apie nepastovių asmenybių elgesį skirtingose kultūrose yra tai, kad duomenys nesutampa su duomenimis iš mūsų pačių visuomenės. Netgi manyta, kad tokie konkretūs nestabilumo tipai kaip arktinė isterija (14) ar malajiečių beprotystė su polinkiu žudyti yra rasinės ligos. Tačiau dabar žinome bent tiek, kad net ir stingant išsamių psichiatrinų tyrimų, šie reiškiniai nėra pasiskirstę pagal rasę. Negana to, ta pati problema ne mažiau ryškiai matosi ir ten, kur nėra jokios rasinės koreliacijos. Tiek beprotystės su polinkiu žudyti simptomus, tiek tai, kaip su jais susidūrusi reaguoja bendruomenė, labai panašiai apibūdina tokių skirtingų pasaulio dalių kaip Melanezija (11, p. 54–55) ar Ugnies žemė (7) gyventojai.

Rasinis paaiškinimas neatlaiko kritikos ir tais epideminės manijos atvejais, kurie būdingi mūsų pačių civilizacijai. Šokio manija (13), kai Viduramžiais Europos gatvėse vyrai, moterys ir vaikai pradėdavo kompulsyviai šokti, yra itin ryškus įtaigumo mūsų pačių rasinėje grupėje pavyzdys.

Šias elgsenas kartais įmanu kontroliuoti neįtikėtinu laipsniu. Nestabilūs individai vienoje kultūroje įgauna jai būdingas formas, kurios kitoje gali būti itin retos arba visai nepasitaikyti, ir tai itin ryšku, kai vienai ar kitai formai yra priskiriama socialinė vertė. Tad kai tam tikra ribinio elgesio forma kokioje nors visuomenėje bus siejama su šamanyste, ir šamanas bus laikomas autoritetingu ir įtakingu asmeniu, būtent šiam vaidmeniui bus įsipareigojama per kiekvieną demonstraciją. Tarp Kalifornijos šastų, kaip matėme, ir tarp daugelio kitų genčių įvairiose pasaulio vietose tam tikra katalepsinio priepuolio forma yra durys į šamanizmą ir turi būti kiekvieno po to sekančio ritualo sudedamoji dalis. Kituose regionuose tai yra nesąmoningi regėjimai arba girdėjimai. Kitose visuomenėse toks elgsys yra arčiausiai to, ką mes vadiname isterinės epilepsijos terminu. Sibire kiekvienam šamano pasirodymui reikalingos visos mums žinomos spiritistinių seansų savybės. Visais šiais atvejais konkreti patirtis, kuri dargi yra socialiai atrinkta, yra labai išplėta, paprastai sukuriant detalius elgesio modelius pagal vietinius standartus. Kitaip tariant, kiekviena kultūra, nors renkasi ir gana mažą dalį didžiamame ribinių patirčių lauke, be vargo primeta savo pasirinktą tipą daliai savųjų individų. Konkretus nestabilus individo elgsys šiais atvejais nėra vienintelis ir neišvengiamas būdas, kuriuo jo anomalija gali pasireikšti. Jis šiuo atveju tiesiog pasirenka tradicinį elgesio modelį, kaip rinktųsi ir bet kuriuo kitu atveju. Ir atvirkščiai, kiekvienoje visuomenėje, įskaitant mūsų, yra nestabilumo formų, kurios išėjo iš mados. Ar bent šiuo metu jos nėra siūlomos kaip sektinos ypač įtaigai pasiduodantiems individams, kurie bet kurioje visuomenėje sudaro didelę anomalijų grupę. Akiivaizdu, kad reikalas nėra susijęs su protine sveikata nei su biologiniu, paveldėtu polinkiu lokaliaje bendruomenėje, tai tiesiog socialinių modelių dalykas.

Vis dar esame labai toli nuo objektyvaus supratimo, nepriklausomo nuo kultūrinių veiksnių, apie anomalų žmogaus elgesį. Ribinio elgesio kategorijos, kurias išvedame ty-

rinėdami mūsų civilizacijos neurozes ir psichozes, yra vyraujančių vietinių nestabilumo tipų kategorijos. Jie suteikia daug informacijos apie Vakarų civilizacijos stresą ir įtampas, tačiau nepateikia užbaigto neišvengiamo žmogaus elgesio paveikslą. Bet kokios išvados apie tokį elgesį turi palaukti, kol apmokytieji surinks psichiatrinis duomenis kitose kultūrose. Kadangi iki šiol joks panašus darbas nebuvo atliktas, neįmanoma pasakyti, kas lyginamojoje perspektyvoje sudarytų patikimą anomalijos apibrėžimo šerdį. Čia panašus atvejis kaip ir etikoje: visi mūsų vietiniai moralinio elgesio ir amoralumo papročiai nėra universaliai validūs. Ir vis dėlto įmanoma, kad nedidelė dalis to, kas laikoma gėriu ir kas laikoma blogiu, būtų išpaučiota, tai yra pasirodytų bendra visai žmonijai. Kai bus prieinami psichiatriniai duomenys, šis minimalus anomalijų žmogaus polinkių apibrėžimas tikriausiai visiškai skirsis nuo mūsų kultūriškai sąlygotų, labai sudėtingų psichozių, tokių, kurios apibūdinamos, pavyzdžiui, šizofrenijos ir maniakinės depresijos terminais.

Nuorodos

1. BOAS, F. The social organization and the secret societies of the Kwakiutl Indiana. *Rep. U. S. Nat. Mus. for 1895*, 1897, 311–738.
2. ----- Ethnology of the Kwakiutl based on data collected by George Hunt. (*Bur. Amer. Ethnol.*, 35th Ann. Rep. to the Secretary of the Smithsonian Inst.) (2 vols.) Washington: Govt. Print. Office, 1921. Pp. 1481.
3. ----- Contributions to the ethnology of the Kwakiutl. (*Columbia Univ. Contrib. Anthropol.*, Vol. 3.) New York: Columbia Univ. Press, 1925. Pp. vi+357.
4. ----- Religion of the Kwakiutl. (*Columbia Univ. Contrib. Anthropol.*, Vol. 10.) Vol. II. New York: Columbia Univ. Press, 1930. Pp. vii+288.
5. BOAS, F., & HUNT, G. Kwakiutl texts. (*Mem. Amer. Mus. Natur. Hist.: Jesp North Pacific Expedition*, Vol. 3.) Leiden: Brill; New York: Stechert, 1905. Pp. 532.
6. CALLAWAY, C. H. Religious system of the Amazulu. *Publ. Folklore Soc.*, London, 1884, 15, P. vii+448.
7. CORIAT I. H. Psychoneuroses among primitive tribes. In *Studies in abnormal psychology*, Ser. 6. Boston: Gorham (n.d.). Pp. 201–208.
8. CZAPLICKA, M. A. Aboriginal Siberia: a study in social anthropology. Oxford: Clarendon Press, 1914. Pp. xiv+374. (A convenient summary.)
9. DEWEY, J. Human nature and conduct: an introduction to social psychology. New York: Holt, 1922. Pp. vii+336.
10. DIXON, R. B. The Shasta. *Bull. Amer. Mus. Natur. Hist.*, 1907, 17, 381–498.
11. FORTUNE, R. F. Sorcerers of Dobu. New York: Dutton, 1932. Pp. 346.
12. GRINNELL, G. B. The Cheyenne Indians. *New Haven, Conn.: Yale Univ. Press*, 1932. Pp. vi+358.
13. HECKER, J. F. C. The black death and the dancing mania. (Trans. from the German by B. G. Babington.) New York: Humboldt, 1885. Pp. 47.
14. NOVAKOVSKY, S. Arctic or Siberian hysteria as a reflex of the geographic environment. *Ecol.*, 1924, 5, 113–127.
15. PARSONS, E. C. The Zuni La'mana. *Amer. Anthropol.*, 1916, 18, 521–528.
16. SAPIR, E. A girl's puberty ceremony among the Nootka. *Trans. Roy. Soc. Canada*, 1913, 7 (3rd ser.), 67–80.

*Antropologijos fakultetas
Kolumbijos universitetas
Niujorkas*